

EUSKARA BATUARI BURUZ ZENBAIT OHAR ETA PROPOSAMENDU APUR

*Bergara, 1978 - IX - 5
Eguzkitza, Andolin*

Proposamendu hauk egiteko hiru lan erabili ditut eskuarteetan:

1. Arantzazuko txostena, Koldo Mitxelenak egina.
2. Txillardegik batzarre honexetarako Arantzazuko txostenari egindako oharrak.
3. Txillardegik Euskaltzaindiari 1978.eko Urtarrilean aurkeztu zion "Fonetika batuari buruz" delako txostena.

Oharrok, beraz, horien arauera egin dira, eta hor esanak gehienetan ontzat ematen direlarik, horko puntu batzuei buruz egindako eraskin kritikotzat baino ez dira jo behar.

1. Ortografiaz

1.1. Txillardegik aipatzen dituen argudioak onharturik, bai eta gure mende honetan batzu eta besteren joerak kontutan hartuz, *baiezko-BA* partikula aparte idaztea egokiena iruditzen zait.

1.2. *EZ* hitzari dagokionez, berriz, hizkuntza mintzatua ahantzi gabe [eta] erabilkuntza klasikoari helduz, *EZ* hori *batera ere* idazteko askatasuna proposatu nahi nuke, h. d., *BAIT-* aurrizkiaren estatutu bera hitz horri ere ematea, batera idazteak derakartzan aldaketa fonetikoak kontutan hartuta, jakina:

- ez nintzen = enintzen
- ez haiz = ehaiz
- ez da = ezta
- ez genezake = ezkenezake
- ez zaitzan = etzaitzan
- ez liokete = eliokete.

Proposamendu honen alde argudio bi daude nagusi nire ustez:

– Hitzunen artean 95 % horrela egiteaz gain, molde honek literatura klasikoan daukan hedadura.

– Euskadi Euskal Herria behin betiko bihurtu nahi dugun une eta egokiera honetan, datorkigun euskaldun berri eta ikasien kopuru izugarriari izkribuetan ikusten ez duen gauza bat ebakeraztea, nire esperientzia lekuko, oso zail eta gaitz iruditzen baitzait. Gainera, askatasuna utziaz, nork nahi lukeen erara idatz lezake, inolako atralakaririk sortu gabe.

1.3. Kontsonanteen ondoko hatxeetan hiru kasu ezberdin daitezke ene aburuz:

a) Leherkari hasperenduak: *PH*, *TH* eta *KH*.

b) Ipar- eta Hegoaldeko euskalkien bilakaera ezberdinez, Hegoaldeko zenbait *L*, *N* eta *R*-ei dagozkien Iparraldeko *LH*, *NH* eta *RH* kontsonantetaldeak.

c) Elkarketa edo konposaketa bakunaz, h. d., ezelako aldaketarik gabekoaz, sortzen diren *LH*, *NH* eta *RH* kontsonantetaldeak.

Lehen kasuan erabakia argi izan zen, ez dira onhartzeko fonema horik euskara batuaren fonologian.

Bigarren kasuan ere argi dago arazoa: *ola* eta *olha* artean, *ilun ilhun* artean edo eta *ero* eta *erho* artean, lehenengoak jo ziren ontzat.

Hirugarren kasuan ostera, Arantzazuko txostenak ez zuen proposamendu irmorik egin, eta nire eritziz, zeintzu eta zelako kasuak diren eta halaber zein guti kontutan hartuz batetik, eta bestetik Mitxelena zioen hura: "*Hartu* baina *onartu* ezartzea ez legoke ongi..." (aipu makurra), kasuotan hatxea errespetatzea iruditzen zait onena:

oinhatz, *onhartu*, *jaunhartu*, *oinharri*.

Haatik, dardarkari anizkunen kasuetan /er/ bikoitza idaztea onena dela uste dut:

elkarrizketa, *elkarrikuska*, *bakarrizketa*.

Horrez gain, bigarren motako *LH*, *NH* eta *RH* kontsonantetaldeak errespetatzea diferentzia semantiko bat argitze-ko balio duten kasuetan, hamar bat besterik ez direnak, ez legoke bat ere txarto, hala nola:

eri = gaiso / erhi = hatz

salo = jatun, indartsu... / salho = proposapen, mandatu...

1.4. Diptongoen ostean ezelako salbuespenik gabe haxtea errespetatzea aproposena iruditzen zait, zeren deklinabidean joera bat hartzeak, edozein delarik ere, ez baitu nire ustez esan gura diptongoek bokaltasuna gorde- edo eta galzten dutela:

auhen, aihen, oihan

1.5. /J/ fonemaren balio fonetikoa [J] erdibokalea edo eta erdikontsonantea izatea onhartzen bada, Txillardegik proposatzen duen bezala, eta nire ustez ere egin behar denez, fonema hori agertzen den guztietan *J* grafemaz idatzi behar dugu, eta ez *I* grafemaz, ahal den heinean gure egoera diglosikoak sortzen dizkigun eragipen makur eta zuloetan jauts ez gaitezen, eta hori hiru arrazoiengatik:

– *I* grafema erabiltzen badugu, hitzean ez dagoen hots baten grafema erabiltzen dugulako:

Lejoa eta ez *Leioa* edo *Jaben* eta ez *Iaben*.

– *I* grafema hori erabiltzen badugu, euskaraz norma-lean ez dagoen triptongorik errepresentatzen dugulako (A).

– *I* grafema hori hegoaldekook, gaztelaniak *Y* grafema erabiltzen duen tokietan, h. d., bokaleen artean edo hitz baten hasieran, erabiltzen badugu, koherente izatekotan, grafema hori bera bai bokaleen artean, bai hitz baten hasieran eta bai kontsonante baten atzean erabili behar genukeelako, eta beraz honelako hitz ganorabakorik asko sortu:

iniustizia, iabaldu, iadanik, ion (ez neutron), *ierarkia*...

Honela idatzi beharko litzateke beraz nire eritziz:

*jabal, jabego, jadanik, jagoiti, jagon, jariatu, jaulki, jai-
bal*

Jakes, jakile, jarein, , jasordaindu, jatagan, judo, jazz, Japon, Jugoeslabia, Jamaika, justu, judizio, juzkatu, juje, justizia, jin, Jesus...

projektu, projekzio, juje, kalejira, ijiteria, eijer...

manjatera, injustizia, burjes, banjo, konjunkzio, injukzio, konjuntibitis...

1.6. Berez hizkuntza mintzatua eta idatziaren artean dagoen amiltegia ez handitzearren aditzarekin doan /-Z atziz-

kia + gero /, aditzari itsatsia idatzi ahal izatea ere proposatu gura nuke:

duenezkero, zenezkero, gaudenezkero

eta orobat:

atzozkero, honezkero, horrezkero, harrezkero.

1.7. Joera bat finkatzearren hilabeteen izenen lehen letrak majuskulez idaztea egokiena dela uste dut, hots, Euro-pako hizkuntza gehienetan egiten den bezala eta gatzelaniaz egiten den ezbezala:

Uztaila, Agorrila, Abuztua, Ekaina, Otsaila...

2. Ebakeraz

2.1. Txillardegik bere "Fonetikatxosten"-ean hau proposatzen du:

"/i/ fonemaren ondoko /s/ eta /ts/ apikariaren bustiera oso zabaldua denez gero, [is'] eta [ic'] ebakera gaitzetsi gabe era, hobetzat jotzen da Fonetika Batuan [is] eta [ic] ebakitzea."

Nire ustez formulazio hori ez da egokia eta Ibon Sarasola bere "Hiztegi arauemailea"-n egiten ari den bezala, hizkuntzamaile ezberdinak gitea eta diferentziaztea, berriz, biderik onena iruditzen zait. Horregatik, Txillardegik dioena honela formulatuko nuke:

"...hobetzat jotzen da lagunarteko hizkuntzan [is] eta [ic] ebakitzea; hizketa kultu eta literarian, ordea, [is'] eta [ic'] dira hobetsiak."

2.2. Gauza bera proposatuko nuke /i/baten ondoko /n/-ren bustitzeaz denez bezainbatean, h. d., bustidura lagunarteko hizkuntzan hobestea, eta [in] ebakera, berriz, hizkuntza kultu eta literarian.

2.3. /i/ fonemaren ondoko /l/ren bustitzeari dagokionez, aitzitik, [il] ebakera onhartzea bakarrik proposatuko nuke ondoko arrazoiengatik=

– /l/ fonema eta /ll/ fonemaren arteko diferentziari argi eustearren inolako okerbiderik sortu gabe:

langile, makila, baina llabur

– Gatzelaniak eta frantsesak /ll/ ez edukitzeagatik, datozen urteetako euskaldun berriek fonema hori galdu erazi bai-

tezakete, euskaldun horietako gehienek hizkuntza bi horik edukiko baitituzte lehen hizkuntzak bezala.

2.4. Txillardegik /h/ fonemaren ebakera [Ø] izatea proposatzen du, nahiz eta dioenez, hatxeari balio fonetikoa ematea ez den gaitzetsi behar. Ene aburuz ezin daiteke proposamendu hori onhar, azken hamar urte honetako lan eta burrukak hutsaren hurrengo ez direla izan esan gura badugu behintzat. Aspiraketa dela eta hau proposatuko nuke beraz:

– /h/ fonemaren ebakera hala lagunarteko hizketan nola literarian [h] edo [Ø] izanzen da. Literaturhizkuntzan, ordea [h], ebakera hobesten eta gomendatzen da.

– Kontsonante baten ondoko /h/fonema ez ebakitzeko-tan ere (txostentxo honen 1.3. pundua onhartua delarik beraz), silaben partiketa /h/fonema horrek [h] balio fonetikoa edukiko balu bezala eginen da:

oin-ha-rri = oin-a-rri, jaun-har-tu = jaun-ar-tu...

– Txillardegik bere txostenean proposatzen duen ezbezala (3.12.), ene eritziz "ahi, ehi, ohi, ahu, eh" fonema hirukotean balio fonetikoak hau izan behar luke: [a-hi] edo [a-í], [e-hi] edo [e-í], [o-hi] edo [o-í], [a-hu] edo [a-ú], [e-hu] edo [e-ú]. Beste era batera esanda, fonetika batuan ez dira /h/ fonemaren galeraz sorturiko bigarren mailako dipton-gorik onhartzen.

2.5. Txillardegik bere txostenean *ee*, *oo*, *ea* eta *oa* bokaltaldeak direla eta, honako balio fonetiko hau ematea proposatzen du: [ie], [uo], [ia] eta [ua]. Nire ustez proposapen hori, hizkuntzaren errealitatea kontutan harturik, zuzena da, baina nik neuk hau gehituko nuke, beste ebakerak ez direla gaitzetzen, eta hizkuntza literari eta kultuan batez ere, biak direla maila bereko jotzekoak.

3. Morfologiak

3.1. Hainbeste katramilez gero aditz batu laguntzaile bat aukeratu du Euskaltzaindiak azken hiru urte honetan. Hautaturiko aditzean, ezaguna denez, *ukan* edo *edun* aditzeko "nik-zuri" formak edo adizkiak orainaldian hauk dira: *dizut* eta *dizkizut*. Bestalde, ezaguna da ere euskaraz, "nik-hura" eta "nik-haik" adizkiak zuketako adizjokaeran "dizut" eta "ditizut" direla; horregatik, hain zuzen, "dizut" forma

horrek bi zentzu arras desberdin horik dauzkalako, zera proposatu gura nuke, "nik-zuri" adizkiak "dizut" eta "dizkizut" barik "ditzut" eta "dizkitzut" izatea. Horren aldeko argudioak argi daude nire ustez, alde batetik, aipaturiko diferentzia egin egiten da, bigarrenaz "ditzut" bezalako formak toki askotan erabiltzen dira, eta azkenez, ez da aukeraturiko oin-harrisistema, hots, gipuzkoa-nafarrerakoa, ezelan ere zabartzen.

(A): I grafemak [ɪ] fonema bokalikoa errepresentatzen du beti.